

ท่าทีอารยขัดขืนทางสังคมกับสถานะทางใจในพระพุทธศาสนาเถรวาท A Civil Disobedience and State of Mind in Theravada Buddhism

¹พันตำรวจเอกชัยธรา อนุสุทธิ

Police Colonel Chaithara Anurit

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

พระมหาวีรยุทธ กุสลจิตโต

Phramaha Weerayut Kusalajitto

กรรมการมูลนิธิพุทธาวาสถุสิงห์

Committee of Phuttawat Phu Sing Foundation

¹Corresponding author email: achaithara@gmail.com

Received: October 15, 2021; **Revised:** November 11, 2021; **Accepted:** November 12, 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องอารยขัดขืนทางสังคมและสถานะทางใจ และวิเคราะห์อารยขัดขืนกับสถานะทางใจในพระพุทธศาสนาเถรวาท การศึกษานี้ใช้เอกสารทางวิชาการเป็นหลัก จากการศึกษาพบว่า อารยขัดขืนถูกเสนอผ่านลักษณะของการกระทำอันเป็นการแสดงออกถึงความไม่ยุติธรรมทางสังคม โดยการแสดงออกนั้นเป็นการขัดขืนต่อกฎหมายหรือแม้แต่การลงโทษก็ถูกมองว่าเป็นแค่เรื่องทางกายภาพไม่อาจทำร้ายจิตใจที่มุ่งมั่นต่อความยุติธรรมได้ ส่วนอารยขัดขืนผ่านการไม่กระทำ เป็นวิธีการใช้ความสงบและสันติวิธีเป็นหลักปฏิบัติ โดยปฏิเสธการร่วมกระทำในทุกกิจกรรมและใช้วิธีการอดอาหารทรมานร่างกายอันเป็นวิถีของนักบวชที่เน้นการฝึกจิตใจในการแสดงออก

สถานะทางใจนั้นเกี่ยวข้องกับใจที่สั่งสมประสบการณ์และกลายเป็นตัวตนที่เชื่อมโยงกับการแสดงออก และใจที่เป็นเพียงสภาวะเท่านั้น เมื่อพิจารณาอารยขัดขึ้นกับสถานะทางใจในพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงทำให้เกิดการเข้าใจถึงการกระทำนั้นว่าเป็นสิ่งเชื่อมโยงกันของจิตใจที่มีลักษณะตัวตนที่ยึดมั่นผ่านประสบการณ์ทั้งในอดีตและปัจจุบันจึงแสดงให้เห็นถึงแง่มุมความไม่ถูกต้องอันถูกตัดสินด้วยลำพังปัจเจกบุคคลเป็นหลัก ขณะที่การอารยขัดขึ้นผ่านการไม่กระทำดูจะเป็นไปตามหลักการที่พิจารณาจากใจว่า ไม่จำเป็นต้องแสดงออกมามากมาย เนื่องจากแสดงออกนั้นได้ถูกตีความผ่านกิเลสเป็นหลัก แต่หากไม่มีกิเลสก็ไม่จำเป็นต้องแสดงออก หรือหากจะแสดงออกก็จะถูกมองว่าเป็นไปในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม

คำสำคัญ: อารยขัดขึ้น, สถานะทางใจ, พระพุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

This article entitled to study a concept of a Civil Disobedience and State of Mind and to analyze a Civil Disobedience and State of Mind in Theravada Buddhism. This article done by studying academic documents. It was found that a Civil disobedience is presented through the nature of actions that express social injustice by doing without the law, or even punishment, it can be seen as a physical matter that cannot injure a mind committed to justice. In a civil disobedience through non-action, it is a method of using peace and tranquility as a practice by refusing to participate in all activities and using the method of fasting and torture that is the way of the priests that emphasizes the training of the mind of expression.

The mental state is related to the mind that accumulates experiences and becomes the person connected with the expression. In other hand, a mind that is only a being. When we considered a civil disobedience and mental status in Theravada Buddhism, it shows that the perception of that action as a connection of the mind with self-adhered characteristics through past and present experiences, thus demonstrating the inaccurate aspect of being judged alone. In a civil disobedience through non-action, it seems to be based on the principle that is considered from the heart. It doesn't have to be outwardly expressed because the expression is primarily interpreted through passion. If there is no passion, there is no need to express it or if it is expressed, it will be seen as being in the right and proper way.

Keywords: Civil Disobedience, State of Mind, Theravada Buddhism

บทนำ

มนุษย์ในสังคมต่างมีการแสดงออกในรูปแบบต่างๆ กัน ทั้งการแสดงออกแบบปัจเจกบุคคลผ่านการแต่งตัว การกินอาหาร และการแสดงออกทางสังคมผ่านวัฒนธรรมประเพณี กฎหมาย ศาสนาที่ล้วนแต่เป็นการเสนอให้เห็นรูปแบบที่ถูกแบ่งแยกให้เห็นอย่างชัดเจน แต่การดำเนินชีวิตแบบสังคมนั้นจำเป็นต้องเสียสละความเป็นปัจเจกเพื่อหลีกเลี่ยงการเข้าสู่ภาวะสงคราม จึงจำเป็นต้องมีองค์ทางการเมืองจัดระเบียบความเป็นอยู่ร่วมกัน ทำให้ทุกคนที่มีเสรีภาพอย่างเต็มที่ที่มีข้อจำกัดบางอย่าง เพื่อรักษาภาวะสันติภาพให้ทุกคนได้ผลประโยชน์ร่วมกัน (พระมหาขวัญชัย เหมประไพ, พระครูวินัยธรรมสุทร ทาทอง, พระมหาไกรวรรณ ชินทนต์โย, 2564)

การเสียสละประโยชน์ตนเองจึงเป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งข้อพิจารณาที่ยังปรากฏในแนวทางการเชื่อทางศาสนาที่มองว่า ความตายที่เสียสละเพื่อสังคมหรือประเทศชาตินั้นเป็นการตายที่ศักดิ์สิทธิ์ เลือดที่นองแผ่นดินเปรียบประหนึ่งเลือดที่หลั่งลงบนแท่นบูชา เลือดที่ทาแผ่นดินเพื่อทำความสะอาดให้กับสิ่งไม่บริสุทธิ์และความชั่วร้ายทั้งหลาย การเสียสละชีวิตทำให้คนตายกลายเป็นผู้มีศักดิ์เหนือกว่าคนเป็น (ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2562) พื้นฐานของการเสียสละเพื่อส่วนรวมยังปรากฏในหลักการของพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังข้อความว่า “พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์” (พระไตรปิฎกภาษาไทยเล่ม 4 ข้อ 32 หน้า 40, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

แต่การเสียสละเพื่อส่วนรวมนั้นอาจนำไปสู่ข้อขัดแย้งระหว่างรัฐกับปัจเจกบุคคลที่ถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งภายในรัฐ เช่นเดียวกับที่รัฐมองว่า ทุกคนควรสละชีวิตเพื่อการมีอยู่ต่อไปของรัฐ โดยไม่แยกแยะว่าเป็นใคร เป็นผู้ชาย ผู้หญิง ชนชั้นสูง ชนชั้นต่ำ (ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2562) อันเป็นข้อเสนอที่ไม่แบ่งบุคคลว่าเป็นใคร นับถือศาสนาอะไร หรือมีรสนิยมทางเพศอย่างไร จนหรือร้าย แต่เน้นว่าเมื่ออยู่ในรัฐทุกคนเสมอภาคกันและพร้อมจะเสียสละเพื่อให้รัฐคงอยู่ได้ ขณะที่ปัจเจกบุคคลอาจมองว่า หากรัฐทำให้เกิดความอยุติธรรมขึ้นในทางสังคมปัจเจกบุคคลก็ควรคำนึงถึงมโนธรรมภายในใจที่จะถือว่า เราควรเลือกจะเป็นมนุษย์ก่อนสิ่ง

อื่นใด และเป็นพลเมืองในอันดับต่อมา เพราะคงไม่ถูกต้องนักที่จะมอบความเคารพให้แก่กฎหมายยิ่งกว่าความถูกต้องเที่ยงธรรม (เฮนรี เดวิด ธอโร, 2563)

ข้อเสนอเหล่านี้เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งที่นำไปสู่การแสดงออกของปัจเจกบุคคลที่ขัดขึ้นต่อการเสียสละที่รัฐเรียกร้องผ่านกระบวนการต่างๆ เช่น การแสดงออกของมนุษย์ที่ตระหนักถึงสิทธิอันชอบธรรมแห่งการปฏิวัติคือสิทธิที่จะปฏิเสธไม่ยอมภักดี และต่อต้านขัดขึ้นต่อรัฐ เช่น หากรัฐจะเรียกเก็บภาษีสินค้าต่างชาติ ปัจเจกบุคคลไม่จำเป็นต้องสนใจแต่ควรมุ่งไปที่การเลิกใช้สินค้านั้นต่างหาก คือไม่เป็นทาสของสินค้านั้น เท่ากับเป็นการแสดงให้เห็นการขัดขึ้นโดยตรง (เฮนรี เดวิด ธอโร, 2563) หรือที่มหาดมະคานธีแสดงออกถึงการขัดขึ้นไม่ยอมทำตามกฎหมายด้วยมองว่า “การไม่ใช้ความรุนแรงเป็นพลังยิ่งใหญ่ที่สุดที่มนุษย์มี อหิงสามีอำนาจยิ่งกว่าศัสตราวุธใด ๆ ที่มนุษย์จะคิดค้นได้ การทำลายมิใช่เป็นกฎของมนุษยชาติ มนุษย์มีชีวิตอยู่อย่างอิสระด้วยการฆ่าเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเองไม่ได้ การฆ่าหรือการทำร้ายผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ใดก็ตามเป็นอาชญากรรมต่อมนุษยชาติ” (กรูณา-เรื่องอุไร กุศลลาสัย, 2541) เป็นการแสดงออกถึงการไม่ยอมตามต่ออำนาจรัฐด้วยวิธีการไม่ปฏิบัติตามหรือวิธีการสงบ

รูปแบบดังกล่าวนี้สะท้อนผ่านสถานะของปัจเจกบุคคลมีลักษณะบางอย่างที่ศาสนาระบุว่า จิตใจ ที่ปราศจากการการอาฆาตหรือต้องการทำลายสังคมแต่อย่างใด แต่เป็นการทำลายความชั่วร้ายที่อยู่ในสังคมต่างหาก โดยวิธีนี้จึงนำไปสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า การแสดงออกถึงการขัดขึ้นทางสังคมเป็นการหลุดพ้นจากการครอบงำของธรรมมากกว่าจะเป็นการแสดงถึงความอาฆาตกันหรือแสดงออกต่อกันอย่างรุนแรง ซึ่งสถานะนี้อาจจะระบุให้เห็นผ่านแง่คิดทางพระพุทธศาสนาได้ว่า การหลุดพ้นนี้จะอ้างถึงการหลุดพ้นจากความทุกข์มากกว่าการสร้าง ความทุกข์คือเบียดเบียนกันและกัน บทความนี้จึงต้องการนำเสนอ ทำที่อารยขัดขึ้นที่ปัจเจกบุคคลแสดงออกทางสังคม ว่าเป็นการขัดขึ้นของปัจเจกบุคคลที่มีต่อสังคมในด้านใด โดยพิจารณาปัญหานี้จากแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อไป

แนวคิดเรื่องอารยขัดขืน

คำว่า อารยขัดขืน หรือ Civil Disobedience คือแนวความคิดของบุคคลหรือกลุ่มคนที่ ปฏิเสธจะเชื่อฟังหรือทำตามอำนาจรัฐ เมื่ออำนาจหรือการใช้อำนาจดังกล่าวไปขัดกับมโนธรรมสำนึกของเขาในการให้คุณค่ากับบางสิ่งๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคมการเมือง เช่น การให้คุณค่าว่าสิ่งใด ถูกหรือผิด ดีหรือชั่ว ยุติธรรมหรืออยุติธรรม (ไอยรา สังฆะ, ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2556) เป็นการเสนอถึงรูปแบบการแสดงออกที่ปฏิเสธสังคมในหลากหลายมิติ โดยจะพบวิธีการดังกล่าวนี้ ในรูปแบบดังต่อไปนี้

1. การขัดขืนเชิงกระทำ ท่าทีดังกล่าวนี้สะท้อนออกมาจากรูปแบบแนวคิดทางการเมืองที่ถูกนำเสนอให้เห็นผ่านรูปแบบการแสดงออกที่ตรงไปตรงมาของปัจเจกบุคคลที่ต้องการเสนอให้เห็นความไม่ชอบธรรมที่ชัดเจน โดยยึดกับความถูกต้องเป็นหลัก กล่าวคือ ถ้าหากรู้ตัวว่าถูกโกงและคงจะไม่พึงพอใจอยู่เพียงแค่พูดว่าท่านถูกโกง หรือเพียงแค่ไปวิ่งวอนให้เขาจ่ายเงินคืนมานั้น แต่คงต้องหาวิธีการอันได้ผลซึ่งจะทำให้ได้เงินคืนมาครบตามจำนวน และต้องมีหลักประกันว่าจะไม่ถูกโกงอีกต่อไป การลงมือกระทำตามหลักการ ความรู้สึกนึกคิดและการปฏิบัติที่ตั้งอยู่บนความถูกต้องชอบธรรม ย่อมมีอำนาจเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขและสภาพแวดล้อม นี่คือการปฏิวัติ อันเป็นวิธีการที่คนเราจะปฏิเสธมันในทันที ตามปรกติแล้ว คนโดยทั่วไปภายใต้การปกครองของรัฐบาลเช่นนี้ มักคิดว่าตนควรจะรอจนกว่าจะชักจูงมหาชนให้หันมาเรียกร้องให้มีการแก้ไขกฎหมายอันไม่ชอบธรรมได้สำเร็จ หรือว่าเราจะปฏิเสธมันในทันที แต่เขาพากันคิดว่า ถ้าหากว่าเขาปฏิเสธต่อต้านในทันที การกระทำดังนั้นย่อมเลวร้ายกว่าความเลวร้ายที่ดำรงอยู่ เพราะรัฐกลับไม่คิดว่าการปฏิเสธอำนาจรัฐควรเป็นสิ่งที่ควรสนับสนุนมากกว่าการไม่ยอมรับ (เฮนรี เดวิด ธอโร, 2563) ข้อเสนอจึงตอบสนองการแสดงออกที่ตรงไปตรงไป ไม่รอขั้นตอนของกระบวนการที่รัฐเสนอมาให้ เพราะถือว่าเสียเวลา เพราะว่ามันนั้นต้องมุ่งมั่นที่จะทำให้โลกดีขึ้น จึงเป็นการที่บุคคลจะเลือกกระทำการบางอย่างที่ชี้ให้เห็นทันทีทันใด เช่นการปฏิเสธการสนับสนุนการจ่ายภาษี เพราะรู้ว่าภาษีที่จ่ายให้ไปนั้นรัฐจะนำไปใช้กดขี่ผู้อื่น แม้ว่าการกระทำเช่นนั้นจะทำให้ผู้กระทำต้องรับโทษอันเกิดจากรัฐก็ตามแต่ก็ดีกว่าทุกคนขาดศีลธรรมรองรับ เพราะเอาเข้าจริงแล้วรัฐไม่ได้มีจิตสำนึกทางศีลธรรมหรือ

22 วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2564)

สติปัญญาหรือความเที่ยงธรรมเป็นอาวุธ แต่กลับมีพลังทางกายที่เหนือกว่า เราจึงไม่อาจถูกย่ำยีด้วยรัฐแต่ควรหายใจด้วยหลักการของตนเอง (เฮนรี เดวิด ธอโร, 2563)

การปฏิเสธอำนาจรัฐด้วยการเสนอวิธีการปฏิบัติที่ตรงไปตรงมาชี้ให้เห็นถึงผลที่ตามมาคือการต้องโทษ แต่การลงโทษนั้นเป็นการลงโทษที่ถูกพิจารณาว่าเป็นเรื่องของกายภาพเท่านั้น จึงเกิดแนวคิดที่พิจารณาว่าการแสดงออกทางกายภาพนั้นสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการแสดงให้ถึงความชัดเจนได้อย่างตรงไปตรงมาที่เต็มไปด้วยทางเลือกที่แฝงไว้ด้วยการไม่ยอมต่ออำนาจทางกายภาพที่กดขี่และพร้อมตอบสนองต่อการกดขี่อันไม่เป็นธรรมนั้นด้วยการแสดงบางอย่างที่ไม่ใช่ความรุนแรงแต่เป็นการปฏิเสธอำนาจรัฐหรืออำนาจที่ทำให้จิตสำนึกทางด้านความดีนั้นสูญเสียไป

การอธิบายแบบนี้ น่าจะไปกันได้กับการอธิบายถึงการแสดงการชัดเจนต่ออำนาจอื่นที่มีผลกระทบต่อการคิดแบบเหตุผลได้ว่า อะไรผิดหรือถูก ซึ่งการแสดงออกนั้นก็ถือเป็นวิธีการหนึ่งในการชี้หรือช่วยเสนอแนะเชิงประจักษ์แก่สังคมโดยรวมด้วยการเสนอวิธีการแบบเป็นรูปธรรมที่จะแสดงออกถึงความไม่เห็นด้วย

2. การชัดเจนเชิงไม่กระทำ เป็นวิธีการของมหาตมะ คานธีที่เชื่อมโยงกันระหว่าง การไม่กระทำกับสันติวิธี ซึ่งเป็นรูปแบบที่มหาตมะ คานธีเปลี่ยนการไม่กระทำเป็นยุทธวิธีทางการเมืองในพื้นที่สาธารณะ โดยมหาตมา คานธีรับเอาหลักธรรมในศาสนาฮินดู ศาสนาพุทธ และศาสนาเชนมาใช้เป็นอาวุธในการต่อสู้กับศัตรูภายในตัวเองและศัตรูภายนอก คือ ศัตรูทางการเมืองนั้น คือหลักธรรมที่ชื่อว่า อหิงสา คือการไม่เบียดเบียนกัน มหาตมา คานธี ใช้คำนี้ในความหมายที่กว้างกว่าการไม่เบียดเบียนที่เราเข้าใจกันทั่วไป คือท่านหมายถึงการไม่เบียดเบียนกันทั้งทางกาย ส่วนทางวาจา คือไม่ว่าร้ายกันด้วยคำพูด และทางใจคือการไม่คิดในทางไม่ดีต่อผู้อื่น ด้วยหลักการที่ว่า “การไม่ใช้ความรุนแรงเป็นพลังยิ่งใหญ่ที่สุดที่มนุษย์มี อหิงสามีอำนาจยิ่งกว่าศัตรูอาวุธใด ๆ ที่มนุษย์จะคิดค้นได้ การทำลายมิใช่เป็นกฎของมนุษยชาติ มนุษย์มีชีวิตอยู่อย่างอิสระด้วยการฆ่าเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเองไม่ได้ การฆ่าหรือการทำร้ายผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ใดก็ตามเป็นอาชญากรรมต่อมนุษยชาติ” (กรูณา-เรืองไกร กุศลลาสัย, 2541) เป็นการเปลี่ยนให้การไม่กระทำเป็นยุทธวิธีในการต่อสู้ในพื้นที่สาธารณะ ผ่านวิธีอดอาหารอันเป็นการดึงความสนใจ ยืนหยัดแสดงความคิด บีบให้อังกฤษและชาวอินเดียฝ่าย

ตรงข้ามต้องหันมาสนใจความคิดของเขา แม้ว่าการอดอาหารจนเกือบตายของคานธีเป็นการแสดงออกที่สะเทือนใจที่สุดตามแนวคิดของคานธีที่มองว่า มนุษย์เต็มไปด้วยการต่อสู้เพื่อทำชีวิตให้มีความหมายที่ยิ่งใหญ่กว่า และการดำรงอยู่ของมนุษย์ก็คือ ความพยายามที่จะดำเนินรอยตามพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าหรือองค์อันติมะผู้สูงสุด ซึ่งจะเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในทุกแง่มุมเกี่ยวกับความหมายของมนุษย์ คานธีได้ให้ความเอาใจใส่กับความหมายของมนุษย์อันยิ่งใหญ่ คุณค่าและความยุติธรรม โดยไม่จำเป็นต้องไปสนใจส่งเสริมรัฐบาลและสถาบันต่างๆ ซึ่งได้มาจำกัดและควบคุมปัจจัยเหล่านี้เกี่ยวกับการดำรงอยู่ของมนุษย์ เพราะสถาบันต่างๆที่เป็นศูนย์กลางที่กดขี่ผู้คนอย่างไม่ยุติธรรม ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม มักจะได้รับการมองในฐานะที่เป็นเป้าหมายอันหนึ่งของการต่อต้านแบบอหิงสาของคานธี คานธีมองการมีอยู่ของสถาบันเหล่านั้นว่า มีความจำเป็นต่อเรื่องราวหรือกิจกรรมของมนุษย์ แต่จะต้องได้รับการปฏิรูปอย่างต่อเนื่อง และต้องได้รับการดึงกลับมาให้เข้าที่เข้าทาง โดยการต่อต้านแบบอหิงสา ซึ่งได้รับการเรียกร้องโดยปัจเจกบุคคลและโดยมวลชน และอันนี้ต้องการให้แต่ละคนยังต้องต่อสู้ดิ้นรนต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง เพื่อให้การปฏิรูปดังกล่าวบรรลุผลคานธีไม่ได้ถือว่าผู้คนเหล่านั้นที่ร่วมอยู่ในสถาบันที่เพ็งพุดถึง หรือทำงานอยู่ในสถาบันพวกนั้นเป็นปฏิปักษ์ ท่านรู้สึกว่าคุณค่าควรได้รับความรักและความเคารพเช่นเดียวกับคนอื่นๆ แต่พวกเขาจะต้องรักษาความซื่อสัตย์ด้วยแรงกดดันอย่างต่อเนื่องจากผู้คน (กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, 2541)

การเสนอรูปแบบของคานธีเป็นรูปแบบของหลักของสันติวิธีที่ถูกมองว่าเป็นไปในรูปแบบอารยขัดขืน ผ่านวิธีการอดอาหาร การใช้ผ้าทอมืออันเป็นวัตถุพื้นเมืองแทนการแต่งสุทฎหมู่แบบอังกฤษ เป็นการแสดงออกให้เห็นถึงพิธีกรรมทางวัฒนธรรมที่เป็นการแสดงออกถึงการไม่ยอมรับกับการปกครองแบบอำนาจที่เต็มไปด้วยทหารติดอาวุธ ซึ่งการแสดงภาพของสังคมที่ขัดแย้งกันนี้เป็นรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ของสันติวิธีแบบคานธี (อรชุน อับปาคุรีย, 2562) ซึ่งการสร้างสถานะของการไม่ทำเหล่านี้เป็นการแสดงให้เห็นศีลธรรมอีกฝากฝั่งหนึ่งผ่านการหลีกเลี่ยง การละวาง การงดเว้น ซึ่งจะพบรูปแบบที่แสดงออกมาของความมัยยัสต์ ความมกน้อย สันโดษ และงดเว้นสิ่งต่างๆ ที่ตรงข้ามกับวิถีของกองทัพและอำนาจกฎหมาย ซึ่งสันติวิธีนี้เป็นรูปแบบของการงดเว้นและการบำเพ็ญตน และเป็นส่วนหนึ่งของการที่ถูกมองจากสังคมว่าเป็นวิถีของการไม่กระทำหรือการปฏิเสธรูปแบบทางการสังคม

อารยขัดขืนที่แสดงออกจากการปฏิบัติจึงเป็นท่าทีแสดงออกอย่างตรงไปตรงมาถึงข้อเท็จจริงที่ปรากฏต่อผู้มีประสบการณ์นั้น โดยแง่หนึ่งเป็นการแสดงออกถึงการไม่ยอมรับหรือไม่เห็นด้วย เพื่อชี้ให้เห็นข้อบกพร่องด้วยท่าทีไม่รุนแรงและไม่คุกคาม ขณะที่อารยขัดขืนที่แสดงออกผ่านการไม่ปฏิบัติเป็นการปฏิเสธวิถีปฏิบัติตามปกติโดยยกสถานะจิตใจทางศาสนาที่มองผ่านหลักของนักบวชที่ขัดแย้งกับสังคมด้วยการใช้ตบะเป็นเงื่อนไขการฝึกฝนทางจิตใจสร้างความกดดันด้วยสันติวิธี

แนวคิดเรื่องสถานะทางใจ

คำว่า สถานะทางใจ (state of mind) เป็นคำที่อ้างถึงลักษณะของความคิด ความรู้สึก และประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ ซึ่งมีการพิจารณาว่า ใจนั้นทำงานร่วมกับร่างกาย ดังข้อความธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป (พระไตรปิฎกภาษาไทยเล่ม 25 ข้อ 1 หน้า 23-24, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การเชื่อมโยงกันระหว่างใจกับร่างกายจึงสะท้อนให้เห็นถึงการมีอยู่ของใจ แต่ในอีกแง่หนึ่งใจนั้นเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นสัจธรรมของการไม่ยั่งยืนเช่นเดียวกัน ซึ่งสามารถเข้าได้ผ่านรูปแบบ ดังนี้

1. สถานะทางจิตวิทยา (Psychology) “ใจ” เป็นเงื่อนไขของการพิจารณาผ่านอารมณ์ (emotion) ซึ่งจิตวิทยากล่าวว่า ถ้าสถานะของใจที่กำลังถูกตรวจสอบอยู่ การที่จะอธิบายหรือตีความสิ่งนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะทำได้ และแม้จะพิสูจน์ได้ก็เข้าใจได้ยากเช่นกัน แต่หากเราใช้วิธีการเฝ้าสังเกตความรู้สึกระวนกระวายใจจากอารมณ์ความโกรธก็ด้วยการตั้งคำถามกับตัวเองว่า “อะไรที่โกรธ” คือเราใช้ไหมที่โกรธ ถ้าเป็นอย่างนั้นเราก็เป็นทั้งตัวความโกรธ เป็นทั้งผู้กำลังตั้งถามคำถามนี้ และก็สามารถเป็นผู้ทำให้ความโกรธนั้นหายไปด้วย (Fank.A.Geldarad, 1963) ซึ่งพระพุทธศาสนาเรียกว่า การตามรักษา (อารักขา) หรือการเป็นผู้ตื่น (ซาคริยะ, watchfulness) เป็นการใช้สติในการกำหนดอารมณ์โดยแยกอารมณ์เหล่านั้นให้เห็นข้อเท็จจริงทางด้านกระบวนการทางจิต จากข้อเท็จจริงนี้จึงเป็นได้ที่เราจะสร้างกระบวนการทำให้ใจเรานั้นสงบและระงับได้

ข้อพิจารณาจากหนังสือจิตวิทยาสมัยใหม่จำนวนมากพูดถึงความบกพร่องทางด้านพฤติกรรม โดยมองว่าจิตวิทยาเป็นศาสตร์ที่อธิบายถึงพฤติกรรมมนุษย์ เพราะพฤติกรรมมนุษย์สามารถสังเกตได้ คือมนุษย์สามารถปรับตัวได้ตลอดเวลา ยิ่งเราเรียนรู้จิตวิทยาผ่านกระบวนการทางเคมีในสมองผ่านพฤติกรรมมากเท่าใดก็ยิ่งปรับตัวได้ง่ายขึ้น เมื่อเรารู้ถึงพฤติกรรมการทำงานของสมองก็จะเข้าใจวิธีการควบคุมพฤติกรรม จึงไม่ได้สนใจการวิเคราะห์ตัวเอง การทำสมาธิหรือเครื่องมือที่ใช้สำหรับพัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งขึ้นโดยตรง เพราะจิตวิทยาไม่ได้สนใจที่ประสบการณ์ของมนุษย์ในแง่ของจิตใจว่าสามารถพัฒนาได้จริง ซึ่งตรงนี้ดูเหมือนพระพุทธศาสนา มองต่างออกไปเนื่องจากประสบการณ์และพฤติกรรมมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่สามารถควบคุมได้ด้วยตนเอง และพัฒนาได้ตามกระบวนการวิเคราะห์จิตใจและการทำสมาธิซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงธรรมชาติและสร้างความเป็นไปได้ที่จะอยู่อย่างมีความสุขได้

กระบวนการดังกล่าว ทำให้เข้าใจได้ว่า จิตวิทยาพยายามแยกร่างกายออกจากจิตใจ ออกจากกัน ตามคำสอนในพระพุทธศาสนาพิจารณาว่าชีวิตคือ “นามรูป” ซึ่งสร้างขึ้นจากองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ บิถัมมารดาอยู่ร่วม มารดามีระดู และมีจิตมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 13 ข้อ 411 หน้า 514, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นคำอธิบายถึงชีวิตตามธรรมชาติ และมีหลักฐานที่เข้าใจได้ว่าเด็กนั้นเติบโตพร้อมความทรงจำที่เกี่ยวกับชีวิตที่แตกต่างกันคือฝาแฝดแม้จะมีรูปร่างหน้าตาเหมือนกัน ถูกเลี้ยงมาเหมือนกัน แต่สิ่งที่ทำให้แตกต่างกันคือ ตัวตนที่แสดงออกต่างกัน การพิสูจน์จากพฤติกรรมที่ต่างกันนั้น ทางพระพุทธศาสนา มองว่ามาจากจิตซึ่งเป็นหลักฐานที่ชี้ว่าความแตกต่างกันนั้นมาจากสิ่งที่อยู่ภายในจิตที่ต่างกันออกไป ซึ่งลักษณะคำสอนเรื่องอนัตตาซึ่งอ้างถึงการปฏิเสธการมีตัวตน หลังจากตายแล้วว่าเป็นการเข้าใจผิด แต่คำสอนนี้ปฏิเสธการมีอยู่ที่เที่ยงแท้ของจิตวิญญาณ อนัตตาจึงไม่ได้ปฏิเสธการสืบต่อหรือการพัฒนาขึ้นของวิญญาณ (การรับรู้) ถึงแม้ว่าประสบการณ์ที่จะผูกโยงกับอารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับร่างกายแต่ความทรงจำต่างๆ ก็ถูกบันทึกไว้ในจิตไร้สำนึกที่อยู่ภายนอกร่างกาย และสิ่งที่กำหนดการเกิดนั้นก็คือจิตที่สั่งสมผ่านประสบการณ์ในอดีต (Jayatilleke, 2000)

ข้อพิจารณานี้เป็นภาระบุว่าใจนั้นสั่งสมประสบการณ์ต่างๆ และไม่ได้แยกขาดจากประสบการณ์ จึงทำให้ใจในความหมายของพระพุทธศาสนาถูกมองว่ามาจากการสั่งสมประสบการณ์ในอดีตเป็นเครื่องกำหนดและแสดงให้เห็นหลักการสัมพันธ์ระหว่างกายกับใจ

2. สถานะทางสังขนิยม (Realism) ใจในคำสอนพระพุทธศาสนายุคแรกเป็นไปตามแนวคิดแบบสังขนิยม (Realism) ซึ่งเป็นการยอมรับว่าทุกอย่างเริ่มที่ใจเป็นสำคัญ ซึ่งการตีความนี้ตรงกับความจริงที่ว่า มนุษย์เราสามารถเข้าใจโลกของสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นนั้นล้วนมาจากใจของเรา ไม่ได้เป็นมายาภาพที่ถูกสร้างขึ้นจากใจแต่อย่างใด โดยประสาทสัมผัสและภาษาต่างหากที่ทำลายธรรมชาติของความจริงดังกล่าว และสร้างโลกทางวัตถุบนการต่อเนื่องของสิ่งต่างๆ ที่ถูกยอมรับว่าเที่ยง มีสารัตถะอยู่ภายใน พระพุทธศาสนาเถรวาทปฏิเสธแนวคิดใจที่เที่ยงแท้ที่อยู่เหนือสรรพสิ่ง (soul) ดังที่เป็นความเข้าใจผิดของนักบวชบางกลุ่ม

สาติภิกขุมีปฏิริชีวชนี่เกิดขึ้นว่า ‘เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่า วิญญาณนั้นแลมิใช่อื่นท่องเที่ยวไป เล่นไป’ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “สาติ วิญญาณนั้นเป็นอย่างไร” สาติภิกขุทูลตอบว่า “สภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ เสวยวิบากแห่งกรรมทั้งหลายทั้งส่วนดีและส่วนชั่วในทันทีนั้นๆ เป็นวิญญาณ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “โมฆบุรุษ เธอรู้ธรรมอย่างนี้ที่เราแสดงแล้วแก่ใครเล่า วิญญาณอาศัยปัจจัยจึงเกิดขึ้น เรากล่าวไว้แล้วโดยปริยายเป็นอเนกกว่า ‘ปราศจากปัจจัย ก็ไม่มี ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ’ ก็เมื่อเป็นดังนี้ เธอชื่อว่ากล่าวต่อเรา ขุดตนเองและจะประสบสิ่งที่มีโชบุญเป็นอันมาก เพราะปฏิริชีวชนี่ที่ตนถือผิด โมฆบุรุษ ความเห็นของเธอนั้นจักเป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนาน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 12 ข้อ 398 หน้า 429-430, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ฉะนั้น วิญญาณหรือใจ (mind) จึงมีภายใต้เหตุปัจจัยจึงนำไปสู่การนำเสนอแนวคิดเรื่องอนัตตา โดยปฏิเสธตัวตน แต่ทั้งหมดเป็นผลของการกระทบทางประสาทสัมผัสและเกิดกระบวนการรับรู้ทางจิตวิญญาณ ลักษณะดังกล่าวสะท้อนผ่านแนวคิดแบบเหตุปัจจัย ซึ่งกฎดังกล่าวนี้ไม่ใช่แค่สะท้อนความจริงทางด้านอุตุนิยมหรือพีชนิยมเท่านั้น แต่ยังสะท้อนจิตนิยมด้วย เงื่อนไขทางจิตนั้นรวดเร็วกว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย ร่างกายจะสลายไปเมื่อตาย แต่ปรากฏการณ์ที่ผ่านมาในอดีตจะต่อยอดไปสู่ปัจจุบันจึงไม่มีสิ่งที่เรียกว่า

วิญญาณถาวร (soul) ไม่มีอะไรที่ทำให้เราเชื่อได้ว่าปรากฏการณ์เหล่านั้นจะเกี่ยวข้องกับวิญญาณถาวร ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงเป็นการเพ่งการพัฒนาจากภายในอันมาจากวัฒนธรรมทางใจที่ทำให้เกิดกำลังทางประสาทสัมผัสและพัฒนาความรู้ที่เกิดจากการเฝ้าสังเกตทำให้เข้าใจวัตถุภายนอก สิ่งที่ทำให้เกิดความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ของแต่ละคนมาจากวัตถุที่เราเพ่งนั้นไม่ชัดเจน ซึ่งเป็นข้อพิจารณาว่าต้องพิจารณาให้ดี กล่าวคือ “ภิกษุเรียนปัจจเวกขณนิมิต (ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนกิเลสที่ละได้ กิเลสที่ยังเหลืออยู่ และนิพพาน เว้นพระอรหันต์ ที่ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่) มาติ มนสิการติ ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา เปรียบเหมือนคนหนึ่งพึงพิจารณาเห็นคนหนึ่งคนยืนพึงพิจารณาเห็นคนนั่ง หรือคนนั่งพึงพิจารณาเห็นคนนอน ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล เธอเรียนปัจจเวกขณนิมิตมาติมนสิการติ ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 22 ข้อ 28 หน้า 38, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

พระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมที่เน้นคำอธิบายให้เห็นสถานะทางใจบนการเข้าใจกระบวนการทางด้านเหตุปัจจัย ที่เสนอให้เห็นการที่โลกนั้นเป็นจริงตามใจที่แสดงต่อเรา แต่การที่เราจะยึดว่าความจริงนั้นเป็นเรื่องของใจอย่างเดียว หรือกายอย่างเดียวไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องนัก แต่ควรจะยึดทั้ง 2 อย่างควบคู่กัน เพราะถือว่าต้องอาศัยกันในการพัฒนาไม่ใช่อย่างใดอย่างหนึ่งในการเป็นเจ้านายหรือบังคับให้เป็นไปตามนั้นได้ทั้งหมด ในแง่นี้จิตจึงสามารถพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงได้ ขณะที่การแยกนั้นไม่ได้มองจิตว่าพัฒนาได้ แต่จะมีบางอย่างที่เที่ยงแท้ผู้นั้น การพัฒนาเป็นแค่พฤติกรรมการแสดงออกทางกายไม่ได้มีผลกระทบต่อจิตแต่อย่างใด การอธิบายนี้ทำให้เห็นว่า การที่คนเป็นมนุษย์ เป็นสัตว์ หรือสัตว์นรกเป็นแค่กายหรือพฤติกรรมเท่านั้น เพราะจิตยังคงเป็นของบริสุทธิ์อยู่อย่างนั้น ซึ่งพุทธทาสภิกขุไม่เห็นด้วยกับการอธิบายแบบนี้ แต่มองว่าจิตเป็นของพัฒนาได้บนฐานของร่างกายที่จะพัฒนาผ่านตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

สถานะทางใจทั้ง 2 แบบนี้จึงสะท้อนเห็นรูปแบบของจิตใจที่ส่วนหนึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขของตัวบุคคลที่สั่งสมการกระทำมาอย่างต่อเนื่องและเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการแสดงออกทางกายและวาจา ขณะที่สถานะทางใจอีกแบบเป็นเพียงอาการภายในเท่านั้น ไม่ได้แสดงออกผ่านภายนอก บางครั้งจิตที่อยู่ภายในนั้นเป็นรูปแบบของอดีตที่ถูกเข้าใจว่ามีอยู่

แต่เอาเข้าจริงแล้วเป็นเพียงอาการของการเปลี่ยนแปลงเท่านั้นที่ทำให้เข้าใจว่าเป็นอย่างนั้น แท้จริงแล้วไม่มีสถานะปรากฏอย่างแท้จริง

วิเคราะห์อารยขัดขึ้นกับสถานะทางใจในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การวิเคราะห์ถึงอารยขัดขึ้นบนสถานะทางใจนั้นมาจากข้อพิจารณาถึงหลักการของการแสดงออกนั้นเกี่ยวข้องกับกายกับใจ ซึ่งทั้งสองนี้ล้วนเป็นหลักพื้นฐานในการพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างกันที่จะช่วยส่งเสริมและพัฒนาขึ้น ซึ่งการเข้าใจลักษณะการแสดงออกแบบอารยขัดขึ้นทั้งแบบกระทำและไม่กระทำผ่านสถานะทางใจที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

1. การขัดขึ้นผ่านการกระทำ การกระทำในพระพุทธศาสนาเถรวาทถูกอธิบายผ่านเรื่องกายกรรม ซึ่งการกระทำนั้นจะช่วยสะท้อนให้เห็นคุณค่าของอุดมคติ โดยอาจนำไปสู่ปัญหาที่ว่าหลักการทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นความไม่เบียดเบียนกันก็ควรแสดงออกด้วยการไม่กินเนื้อสัตว์ แต่การที่พระภิกษุในพระพุทธศาสนายังกินเนื้ออยู่จะขัดกับอุดมคติทางพระพุทธศาสนา การแสดงให้เห็นความขัดกันดังกล่าวจึงอาจถูกเสนอผ่านการกระทำดังกรณีพระเทวทัตเสนอเรื่องวัตถุ 5 ประการที่เหมาะสมกับความเป็นพระภิกษุคือ การอยู่ป่าตลอดชีวิต การเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต การถือบังสุกุลตลอดชีวิต การอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต การไม่ฉันปลาและเนื้อสัตว์ตลอดชีวิต อันเป็นการแสดงถึงการไม่เห็นด้วยต่อการเบียดเบียนสัตว์และสังคมที่ทำให้ต้องลำบาก แต่เรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงห้ามว่า “อย่าเลยเทวทัต ภิกษุรูปใดปรารณาก็จงอยู่ป่าเถิด ภิกษุรูปใดปรารณาก็จงอยู่ในละแวกบ้านเถิด ภิกษุรูปใดปรารณาก็จงเที่ยวบิณฑบาตเถิด ภิกษุรูปใดปรารณาก็จงยินดีกินนิมนต์เถิด ภิกษุรูปใดปรารณาก็จงถือผ้าบังสุกุลเถิด ภิกษุรูปใดปรารณาก็จงยินดีผ้าคหบดีเถิด เราอนุญาตถือเสนาสนะตามโคนไม้ 8 เดือนเท่านั้น เราอนุญาตปลาและเนื้อที่บริสุทธิ์ด้วยอาการ 3 อย่าง คือ (1) ไม่ได้เห็น (2) ไม่ได้ยิน (3) ไม่ได้นึกสงสัย” แต่พระเทวทัตยังคงปฏิบัติตามวัตถุ 5 ประการ ไม่สนใจต่อข้อห้ามของพระพุทธเจ้าจึงนำไปสู่การที่กลุ่มพวกที่ไม่ศรัทธา ไม่เลื่อมใส มีความรู้ไม่ดี กล่าวว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ ประพฤติกำจัดกิเลส ประพฤติเคร่งครัด ส่วนพระสมณโคดมมกมาก ดำริเพื่อความมกมาก” ส่วนพวกมีศรัทธา เลื่อมใส เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีความรู้ดี ก็ตำหนิประณาม

โพชนทนาว่า “ไฉนพระเทวทัตจึงเพียรพยายามเพื่อทำลายสงฆ์ เพื่อทำลายจักรของพระผู้มีพระภาคเล่า” จึงนำไปสู่การบัญญัติวินัยเรื่องห้ามไม่ได้พระเทวทัตเพียรทำลายสงฆ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 1 ข้อ 410-411 หน้า 444-445, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การกระทำของพระเทวทัตแสดงออกถึงการขัดขืนนั้นปรากฏใน 2 ลักษณะที่แตกต่างกันคือ 1. การกระทำที่สนับสนุนตัวตน 2. การกระทำที่ขัดแย้งกับสังคมา โดยข้อพิจารณาที่ 1 นั้นเป็นการสนับสนุนตัวตน ซึ่งพระพุทธานามองว่าเป็นตัวตนที่มาจากจิตวิญญาณที่ยึดมั่น ซึ่งการยึดมั่นนี้มาจากความเข้าใจอคติทางพระพุทธานามองว่าตนจะต้องอยู่เหนือกว่าบุคคล โดยความเชื่อดังกล่าวนี้จะพบว่า แม้พระพุทธานามองว่าตนจะทรงห้าม พระเทวทัตก็ไม่เชื่อฟัง เพราะถือว่าพระพุทธานามองว่าเป็นบุคคล จึงไม่ควรจะมีอำนาจเหนือกว่าหลักการ ซึ่งนำไปสู่การแตกแยกของบุคคลเป็นหลัก ขณะที่การขัดขืนที่ดูจะช่วยให้การกระทำนั้นไม่สนับสนุนตัวตนจะต้องพิจารณาผ่านข้อ 2 ที่มองว่า การขัดขืนนั้นต้องไม่ทำลายการอยู่ร่วมกัน หากความขัดขืนนั้นทำให้เกิดข้อปฏิบัติที่แยกย่อยไปอีกจะยังเป็นภาวะซึ่งต้องให้สังคมาช่วยพิจารณาร่วมกันว่าจะดำเนินการได้หรือไม่ แต่หากสังคมาเห็นร่วมกันว่า ไม่ควรวางเป็นหลักการ ก็ควรให้เป็นเรื่องเฉพาะบุคคลไป ไม่ใช่เรื่องของกลุ่มหรือแนวทางในพระพุทธานาม

2. การขัดขืนผ่านการไม่กระทำ การแสดงออกในทางพระพุทธานามอาจจะทำให้เกิดความมีตัวตนมากกว่าจะมุ่งไปที่เจตนาที่ดีหรือกุศลเจตนาได้ การขัดขืนต่อสิ่งต่างๆ ในสังคมาที่ไม่ถูกต้องหรือดีงามจึงเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลจะแสดงให้เห็นผ่านการไม่กระทำ หรือไม่ตอบโต้ต่อความทุกข์นั้น ซึ่งการขัดขืนผ่านการไม่กระทำนี้เป็นวิธีการที่ถูกใช้เพื่อแสดงสถานะทางใจกับกายที่แยกจากกัน เหมือนการทรมานตนเองของนักบวชในอดีตที่แยกกายกับใจออกจากกัน แล้วมุ่งพัฒนาใจจากการทรมานกาย

ในทางพระพุทธานามจะพบวิธีการขัดขืนนี้จากรูปแบบการขัดขืนทางจิตใจ เช่น การไม่โกรธ ไม่โลภ ไม่หลง เป็นพื้นฐานของการขัดขืนทางจิตใจไม่ให้เป็นไปตามอำนาจกิเลส จะพบได้จากการแสดงถึงการแสดงอารยขัดขืนของพระปุลณณะ โดยท่านจะเดินทางไปทีสุนาปรันตชนบทเป็นชนบทของความโหดร้ายทารุณ ซึ่งปรากฏในบทสนทนาของพระพุทธานามว่า “ปุลณณะพวกมณูษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเป็นคนดุร้ายนัก พวกมณูษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเป็นคนหยาบคายนัก ถ้าพวกมณูษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักดำ บริภาษเธอในที่นั้น เธอจักคิดอย่างไร”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักดำ บริภาษ ข้าพระองค์ ในที่นั้น ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่า ‘มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยฝ่ามือ’”

“ปุณณะ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักประหารเธอด้วยฝ่ามือในเรื่องนี้เธอจักคิดอย่างไร” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักประหารข้าพระองค์ด้วยฝ่ามือ ในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่า ‘มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยก้อนดิน’” “ปุณณะ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักประหารเธอด้วยก้อนดินในเรื่องนี้เธอจักคิดอย่างไร” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักประหารข้าพระองค์ด้วยก้อนดิน ในเรื่องนี้ ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่า ‘มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยท่อนไม้’” “ปุณณะ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักประหารเธอด้วยท่อนไม้ในเรื่องนี้เธอจักคิดอย่างไร” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักประหารข้าพระองค์ด้วยท่อนไม้ ในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่า ‘มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยศัสตรา’” “ปุณณะ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักประหารเธอด้วยศัสตราในเรื่องนี้เธอจักคิดอย่างไร” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักประหารข้าพระองค์ด้วยศัสตรา ในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่า ‘มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีจริงหนอ ที่ไม่ปลงชีวิตของเราด้วยศัสตราที่คม’” “ปุณณะ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักปลงชีวิตเธอด้วยศัสตราที่คมในเรื่องนี้เธอจักคิดอย่างไร” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักปลงชีวิตข้าพระองค์ด้วยศัสตราที่คม ในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่า ‘พระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น อิตถัถ ระอา รังเกียจอยู่ด้วยร่างกายและชีวิตแสวงหาศัสตราเครื่องปลงชีวิตก็มีอยู่ เราได้ศัสตราเครื่องปลงชีวิตที่ไม่ได้แสวงหาเลย” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 18 ข้อ 88 หน้า 84-87, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

บทสนทนาที่แสดงให้เห็นถึงการขัดขืนนั้นเป็นการแสดงออกทางจิตใจเป็นหลัก เป็นการอ้างถึงการปฏิบัติที่อิงกับใจที่ก้าวพ้นจากการบีบคั้นให้เกิดความทุกข์ เช่นเดียวกับบุคคลที่ต้องเผชิญหน้ากับความทุกข์อันเกิดจากธรรมชาติแล้วไม่แสดงออกว่าการด่าว่า หรือประทุษร้ายธรรมชาตินั้นทางกายหรือวาจาได้ แต่ยอมรับผ่านใจด้วยการไม่ยึดเอากิเลสคือ ความโลภ ความโกรธ ความหลงมาพิจารณาร่วม แต่เป็นการฝืนต่อจิตใจ ไม่แสดงออกทางกาย จึงเป็นการมองว่าใช้หลักความดีคือความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงอันเป็นการปฏิเสธ ด้วยการไม่ปฏิบัติตามความต้องการเหล่านั้น จึงเป็นลักษณะความนิ่งเฉยหรือไม่แสดงอาการออกมาภายนอก

การพิจารณาถึงอารยขัดขืนผ่านการปฏิบัติที่อิงกับใจที่มีลักษณะตัวตนที่ยึดมั่นผ่านประสบการณ์ทั้งในอดีตและปัจจุบันจึงแสดงให้เห็นถึงแง่มุมความไม่ถูกต้องอันถูกตัดสินด้วยลำพังปัจเจกบุคคลเป็นหลัก ซึ่งอาจจะถูกขัดแย้งกับสังคมโดยรวมได้เช่นกัน ขณะที่การอารยขัดขืนผ่านการไม่ปฏิบัติ ดูจะเป็นไปตามหลักการที่พิจารณาจากใจว่า ไม่จำเป็นต้องแสดงออกมาภายนอก เนื่องจากการแสดงออกนั้นได้ถูกตีความผ่านกิเลสเป็นหลัก แต่หากไม่มีกิเลสก็ไม่จำเป็นต้องแสดงออก หรือหากจะแสดงออกก็จะถูกมองว่าเป็นไปในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม

บทสรุป

อารยขัดขืนเป็นการปฏิบัติจึงเป็นท่าทีแสดงออกอย่างตรงไปตรงมาถึงข้อเท็จจริงที่ปรากฏต่อผู้มีประสบการณ์นั้น โดยแง่หนึ่งเป็นการแสดงออกถึงการไม่ยอมรับหรือไม่เห็นด้วยเพื่อชี้ให้เห็นข้อบกพร่องด้วยท่าทีไม่รุนแรงและไม่คุกคาม ขณะที่การอารยขัดขืนที่แสดงออกผ่านการไม่ปฏิบัติเป็นการปฏิเสธวิถีปฏิบัติตามปกติโดยยกสภาวะจิตใจทางศาสนาที่มองผ่านหลักของนักบวชที่ขัดแย้งกับสังคมด้วยการใช้ตบะเป็นเงื่อนไขการฝึกฝนทางจิตใจสร้างความกดดันด้วยสันติวิธี

ขณะที่สถานะทางใจเป็นรูปแบบของจิตใจที่ส่วนหนึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขของตัวบุคคลที่สั่งสมการกระทำอย่างต่อเนื่องและเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการแสดงออกทางกายและวาจา ขณะที่สถานะทางใจอีกแบบเป็นเพียงอาการภายในเท่านั้น ไม่ได้แสดงออกผ่านภายนอก บางครั้งจิตใจที่อยู่ภายในนั้นเป็นรูปแบบของอัตตาที่ถูกเข้าใจว่ามีอยู่ แต่เอาเข้าจริงแล้วเป็น

32 วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2564)

เพียงอาการของการเปลี่ยนแปลงเท่านั้นที่ทำให้เข้าใจว่าเป็นอย่างนั้น แท้จริงแล้วไม่มีสถานะปรากฏอย่างแท้จริง

ส่วนอารยขัดขึ้นกับสถานะทางใจในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้พิจารณาถึงอารยขัดขึ้นผ่านการปฏิบัติที่โยงกับใจที่มีลักษณะตัวตนที่ยึดมั่นผ่านประสบการณ์ทั้งในอดีตและปัจจุบันจึงแสดงให้เห็นถึงแง่มุมความไม่ถูกต้องอันถูกตัดสินด้วยลำพังปัจเจกบุคคลเป็นหลัก ซึ่งอาจจะถูกขัดแย้งกับสังคมโดยรวมได้เช่นกัน ขณะที่การอารยขัดขึ้นผ่านการไม่ปฏิบัติ ดูจะเป็นไปตามหลักการที่พิจารณาจากใจว่า ไม่จำเป็นต้องแสดงออกมาภายนอก เนื่องจากการแสดงออกนั้นได้ถูกตีความผ่านกิเลสเป็นหลัก แต่หากไม่มีกิเลสก็ไม่จำเป็นต้องแสดงออก หรือหากจะแสดงออกก็จะถูกมองว่าเป็นไปในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม

เอกสารอ้างอิง

กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. (2541). **อมตวาจา ของ มหาตมา คานธี**. พิมพ์ครั้งที่ 6.

กรุงเทพมหานคร: แม่คำผาง.

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (2562). **ว่าด้วยเอกเทวนิยม: เส้นทางของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของจริง**.

กรุงเทพมหานคร: สมมติ.

พระมหาขวัญชัย เขมประไพ, พระครูวินัยธรสมุทรา ทาทอง, พระมหาไกรวรรณ์ ชินทตติโย.

(2564). **มโนทัศน์เรื่องสิทธิเสรีภาพในพระพุทธศาสนาเถรวาท. วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์. ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน, 2564, 80-96.**

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อรชุน อ่วมปาดุริย์. (2562). “ศีลธรรมแห่งการปฏิเสธ”. **ศาสนากับความรุนแรง**. บรรณาธิการ โดย ปรีดี หงษ์สดัน และอัมพร หมาดเค็น. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์.

ไอยรา สังฆะ, ประภาส ปันตบแต่ง. (2556). **ปฏิบัติการอารยขัดขึ้น. วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม. ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 กันยายน-ธันวาคม 2554: 153-166.**

เฮนรี เดวิด ธอโร. (2563). **ด้านอำนาจรัฐและความเรียงสามชิ้น**. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย พจนา จันทร์สันติ. นนทบุรี: ภาพพิมพ์.

Fank A. Geldarad. (1963). **Fundamentals of Psychology**. London: John Wiley & Sons.

Jayatilleke. (2000). **Facets of Buddhist Thought**. Kandy: Buddhist Publication Society

